

Beweging hadden de gebeurtenissen in Duitsland weinig of niets te betekenen. Men constateert overigens dat, hoewel de verbindingen niet geheel werden verbroken, het streven naar nauwe Vlaams-Duitse samenwerking na 1848 nog zeer weinig weerklank vond.

In de 'Schlussbetrachtung' geeft schrijver een bondige schets van de ontwikkeling na 1848 en een verklarende typering van de verschijnselen uit de Duitse Vormärz. Omdat men er de conclusies van het onderzoek niet gesynthetiseerd vindt, heb ik ze hierboven in grote trekken samengevat.

Het voorwerp van dat onderzoek was niet geheel nieuw: bepaalde onderdelen van de stof waren reeds vrij goed bekend en talrijke publikaties stonden ter beschikking. Dat houdt in dat de verdiensten van de auteur hoofdzakelijk liggen op het terrein van de synthese. Het werk steunt overigens meer op literatuur en uitgegeven bronnen dan op archivalia. De ruime stof werd in haar geheel uitstekend verwerkt. Het synthetisch vermogen van de schrijver blijkt overigens ook uit diverse onderdelen en uit rake beschrijvingen. Vooral verdienstelijk is het bij elkaar brengen van twee geledingen: de Duitse en de Vlaamse belangstelling. Deze laatste lijkt me, qua inhoud en betekenis, minder goed weergegeven dan de eerste, maar ze wordt nu veel duidelijker, door ze in te schakelen in het grotere geheel dat tot hertoe ontbrak. Van de Duitse belangstellingsmotieven krijgt men een uitstekend beeld, terwijl schrijver ook over andere aangelegenheden verhelderende bladzijden op zijn actief neemt. Aan de hand van het bronnenonderzoek dat ik destijds zelf heb verricht, ben ik ervan overtuigd dat men de hier gegeven globale voorstelling van de ontwikkeling der Belgisch-Duitse en Vlaams-Duitse verhoudingen volledig kan bijtreden. Zowel van Duitse als van Vlaamse zijde werd over die relaties zeer veel tendentius geschreven. In het hier besproken werk waardeert men dan ook des te meer de zin voor nuancering en objectiviteit.

Waar ik aanstipte dat de behandeling van de Vlaamse opinie relatief minder geslaagd is, mag hetzelfde worden gezegd met betrekking tot de Belgische situaties in 't algemeen, die ik overigens beter kan beoordelen dan de Duitse. In concreto heb ik daarbij het oog op talrijke detailfouten: te weinig bekendheid met personen die ter sprake worden gebracht, verkeerde typering van perssituaties of individuele kranten, onnauwkeurige voorstellingen, te sterke veralgemeningen. Dat schrijver met meer zorg had kunnen werken, blijkt o.m. uit de bibliografie, die qua inhoud en vorm vele tekorten vertoont. Bij de lectuur van het boek werd ik vaak gestoord door technische fouten: te weinig verwijzingen naar de bronnen, de manier waarop daarheen wordt verwezen, of waarop teksten worden geciteerd. Een gelukkige omstandigheid ligt in de uitstekende taal, wat de verspreiding van dit belangrijke werk buiten het Nederlandse taalgebied zal vergemakkelijken.

M. DE VROEDE

H.J. SCHEFFER, *November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging*. Uitgeverij de Arbeiderspers, Amsterdam, 1968. 312 blz. f 16,50.

De adjunct-hoofdredacteur van het Rotterdams Nieuwsblad heeft de gebeurtenissen van de veelbewogen novemberweek van 1918 tot onderwerp gemaakt van een vlot geschreven, goed leesbare, maar ook wel gefundeerde en doordachte studie. Hiermee is nieuw licht geworpen op een van de meest dramatische episoden uit de Nederlandse geschiedenis van de 20e eeuw, waarvan tot dusver veel onopgehelderd bleef en waarvan de volledige toedracht ook na het verschijnen van Scheffers boek zeker nog niet vaststaat. De auteur heeft zich in het verloop van de voorvallen in de week van 9 tot 17 november verdiept aan

de hand van velerlei nog niet onderzocht materiaal uit officiële en particuliere archieven (met uitzondering van die van het koninklijk huis, die voor hem niet toegankelijk waren), van de dagbladen en van de sinds 1918 verschenen memoire- en andere literatuur.

Het werk stijgt dan ook ver uit boven een journalistieke opzet, maar heeft duidelijke wetenschappelijke merites, al is misschien niet een in alle opzichten afgerond beeld gegeven en zal zijn bijv. niet alle handelende personen geïdentificeerd, ook waar dit toch mogelijk moet zijn geweest (ds. N. J. C. Schermerhorn op blz. 153, P. M. Verdorst op blz. 26 o.a.).

Een algemene opmerking betreft de omstandigheid dat de auteur hier een dwarsdoorsnede geeft van een stuk Nederlandse geschiedenis, waarvan de eigenlijke waardering slechts in een wijder perspectief geheel tot haar recht kan komen. De revolutie-poging van Troelstra kan pas ten volle begrepen worden in het kader van de geschiedenis der sociaal-democratie in ons land, de figuur Troelstra anno 1918 is ook een wat andere dan die van tien jaar tevoren, toen hij zich nog vooral tegen links in zijn eigen partij kante; koningin Wilhelmina en de monarchie nemen in 1918 een geheel andere positie in dan in de jaren 1940-48. Hoe fascinerend de lectuur van het boek veelal is, toch laat de schrijver nog allerlei vragen open, zoals hij zelf trouwens getuigt, of rijzen er nieuwe. Zeker heeft Dr Scheffer gezocht naar de achtergrond der dingen en aan de hand van onweerlegbare archiefdocumenten de feitelijke gang van zaken trachten te reconstrueren, waar zo velen geneigd zijn geweest bepaalde als pijnlijk gevoelde aspecten van de novemberweek achteraf te camoufleren.

Zonder twijfel komt vast te staan dat de begindagen van de week ook in Nederland een uiterst labiele situatie te zien gaven, vooral onder indruk van de nederlaag en de val van het Duitse keizerrijk, waarna de opgekropte spanningen van de oorlogsjaren ook hier naar buiten traden. Uit de door Scheffer gegeven uiteenzettingen blijkt wel dat de SDAP te Rotterdam op de bewuste maandag waarschijnlijk zonder veel moeite het heft in handen had kunnen nemen, gezien ook de defaitistische houding van burgemeester Zimmerman en hoofdcommissaris Sirks. Het centrum van het gehele optreden van Troelstra lag dan ook hier, waar de partij over 44% van de stemmen beschikte en de plaatselijke leiders (Heijkoop, Brautigam en De Zeeuw) blijkbaar samen met de syndicalisten tot daden wilden komen. De Rotterdammers wendden zich tot Troelstra en hadden met hem op zondagmorgen 10 november een bespreking, waartoe hij van zijn kant ook de Haagse wethouder J. W. Albarda had uitgenodigd, die kennelijk zijn standpunt deelde en met hem een ontwerp-program opstelde, dat in de avondvergadering te Rotterdam echter niet geaccepteerd werd door de inmiddels opgeroepen landelijke besturen.

Ook in Haagse regeringskringen was de stemming zeer nerveus, verschillende ministers en leidende politici waren een ogenblik van de kaart en wilden ver gaande concessies doen aan de socialisten, zo ook de gezaghebbende N.R.Ct in haar befaamde hoofdartikel van 11 november. Ook aan het hof, diep onder de indruk van de val van Wilhelm II, die in Nederland opvallend vlot ontvangen werd, zoals de schrijver verhaalt, bestond blijkens enige bronnen neiging tot capitulatie voor het onvermijdelijke.

Amsterdam speelt in het verhaal der gebeurtenissen geen centrale rol, hoewel de arbeidersbeweging hier toch haar eigenlijke zetel had, maar ongetwijfeld is de sterke invloed van Wijnkoop c.s. er een rem geweest voor het optreden van de SDAP, wier voormannen Wibaut en Vliegen bovendien verantwoordelijke gemeentebestuurders waren sinds 1914.

Hoewel de zondagavond-vergadering zulks afgewezen had, hield Troelstra in zijn redevoering van maandag te Rotterdam toch een pleidooi voor de oprichting van arbeiders- en soldatenraden ook in Nederland. En in de Tweede Kamer schalde de volgende dag uren-

lang zijn revolutionaire fanfare. Reële mogelijkheden tot uitvoering van deze plannen waren er weldra niet meer, gezien de houding van de meerderheid van zijn collega's en de op gang komende tegenmaatregelen van de regeringsautoriteiten. Na enige dagen moest Troelstra dit zelf erkennen en stortte hij in. Toch blijkt hij prominente medestanders gehad te hebben, ook buiten Rotterdam, als partij secretaris Matthijsen, Volk-redacteur De Roode, propagandist A. B. Kleerekoper, terwijl naar de mening van Scheffer de houding van partijvoorzitter Vliegen en fractie-ondervoorzitter Schaper ook vragen oproept: zij waren aanvankelijk tamelijk lankmoedig en hebben ook achteraf Troelstra niet geheel verloochend. Heeft zelfs Schaper in zijn Kamerrede van 15 november niet omstandig de eventualiteit van een proletarische dictatuur besproken? Vliegen komt er bij Scheffer niet al te best af, ook als geschiedschrijver, en inderdaad is deel III van 'Die onze kracht ontwakende deed', dat hij op 75-jarige leeftijd schreef, niet zijn sterkste publikatie (overigens geen 'memoires', zoals Scheffer meermalen zegt). Voor de diepere verklaring van de houding van Schaper en Vliegen tegenover Troelstra zou men moeten teruggrijpen op de gebeurtenissen tijdens de kabinetsformatie van 1913, toen deze beiden hunnerzijds een soort coup d'état hadden ondernomen tegen de fractieleider. Naar de mening van P. Wiedijk (J. Saks), die de roerselen van de leidende socialistische blootlegde als geen ander, voelde Troelstra zich hierdoor tegenover hen min of meer gedekt bij zijn optreden in 1918, maar helaas heeft de schrijver de socialistische opstellen van deze auteur niet geraadpleegd - een van de omissies op zijn wel gevulde literatuurlijst.

Oudegeest, de voorzitter van het NVV, oudgediende van de spoorwegstakingen van 1903, wordt door Scheffer misschien toch te veel gedisciplineerd: hij achtte het moment voor optreden op 10 november 'nog niet' aangebroken (p. 75). De positie van Troelstra's latere opvolger Albarda verdient ook nadere aandacht. Bij de tegenbewegingen heeft de schrijver veel aandacht besteed aan enige figuren van het tweede plan (Gerretson, Van Gybland OosterhofT) - is 'leiders van de contra-actie' hier niet een te groot woord? - en aan enige agenten van de inlichtingendiensten, op grond van beschikbare dagboeken. Daarentegen wordt de veel bekender a.r. voorman Duymaer van Twist (ten onrechte Eerste Kamerlid genoemd) slechts eenmaal vermeld (p. 146).

Over de positie van het koninklijk huis kon schrijver door het gemis aan archivalia slechts enige punten aanduiden, zoals de rol van het militaire huis der koningin bij de organisatie van de vlucht van Wilhelm II naar Nederland. Men merke op dat Troelstra zijn Kamerrede van 12 november opende met een aanval op de omgeving van de koningin, waarop de minister-president niet heeft geantwoord. Dat de kroon door de manifestatie op het Malieveld van 18 november vooral van rooms-katholieke zijde aan het hoofd van de partij van orde gesteld werd, is door niemand duidelijker geformuleerd dan door de vroeger radicaal-, toen conservatief-liberale afgevaardigde Treub.

A. F. MELLINK.

De weg naar de algemene leerplicht in België

M. DE VROEDE

De algemene leerplicht werd in België ingevoerd door de wet van 19 mei 1914. In vergelijking met de omringende landen was dat vrij laat. Nederland ging België voor in 1900, Frankrijk in 1882, Luxemburg in 1881, Engeland in 1870-1880. In Duitsland dateren de concrete verordeningen uit het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw; omstreeks 1850 was de leerplicht in alle Duitse Staten effectief geworden¹. Niet alleen in de omringende, maar in vrijwel alle Europese landen was de maatregel vóór 1914 van kracht, vaak sedert diverse decennia. In de Verenigde Staten van Amerika gaf Massachusetts in 1852 het voorbeeld. Veertig jaar later gold de leerplicht in een dertigtal Staten, in 1918 in alle². In 1907 was Japan het eerste Aziatische land dat leerplicht invoerde. Uit die vergelijking treedt de vraag naar voren, of de leerplichtidee in België later dan elders is ontstaan. Mocht dat niet het geval zijn, wat heeft de verwezenlijking dan vertraagd?

Kunnen we misschien al dadelijk enige aanwijzing vinden in de omstandigheden waaronder de wet is tot stand gekomen³? Het ontwerp werd in juni 1913 bij de Kamer ingediend door Prosper Poulet, minister van Kunsten en Wetenschappen in de katholieke regering-de Broqueville. In de afdelingen kreeg het 70 stemmen vóór, 49 tegen. Charles Woeste, de bekende conservatieve leider, trad op als verslaggever van de centrale afdeling. De discussie, begonnen op 14 oktober 1913, was hevig en sleepte aan tot 18 februari 1914. Bij de eindstemming spraken 98 katholieke vertegenwoordigers zich voor het ontwerp uit, terwijl twee zich onthielden; liberalen en socialisten weigerden eraan deel te nemen en verlieten de vergaderzaal. Dat zelfde deed zich voor in de Senaat, waar het ontwerp met 68 stemmen werd goedgekeurd. Waren liberalen en socialisten dan tegenstanders van de leerplicht? Zeker niet! De blote feiten zouden dus licht een verkeerde indruk kun-

1. E. LOEFFLER, 'Die Schulpflicht in Deutschland. Einleitender Abriss ihrer Geschichte und des heutigen Rechtszustandes', *Das neunte Schuljahr. Gutachten über eine Erweiterung der Schulpflicht* (Jena, 1929, Schriften der Gesellschaft für Soziale Reform, LXXXI/LXXXII) 7-9.

2. Een chronologisch overzicht vindt men in A. W. STEINHILBER en C. J. SOKOLOWSKI, *State Law and Compulsory Attendance* (Washington, 1966).

3. Cf. L. MOYERSON, *Prosper Poulet en de politiek van zijn tijd* (Brugge, 1946) 130-153; L. SCHAETZEN, *Het schoolwetsontwerp Poulet van 19 juni 1913* (Brussel, 1913).